

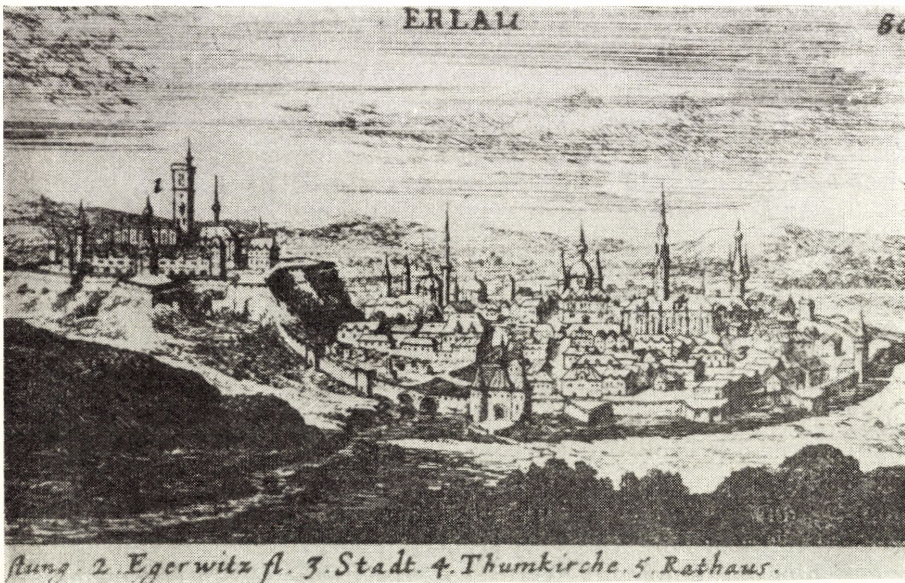
AZ „EGRI NÉV”

(Egy szólásunk eredete és értelmezése)*

Dr. BAKOS JÓZSEF

I. Az Eger név eredete

1. Az *Eger* tulajdonnévvel nevezük meg a várost, *Eger városát*, a rajta átfolyó folyócskát, az *Eger folyót*, az *Eger vizét*, s azt a völgyet, *Eger völgyét*, amiben megtelepszik a város is. Brutus János Mihály (1517—1592) magyar történetírója (Historia Rerum Hungaricarum, Lib. XIV.: 1490—1552.) az egeri 1552-es események leírása előtt beszél Eger város fekvéséről, s kitér az Eger nevezet eredetére is. Szerinte az *Eger vize* folyó névről kapta a város is elnevezését. („... exiguu flumine inter urbem atque arcem praeterlabente, quod *Egervizset* populares vo-

* A dolgozat második része — rövidítve — megjelent a *Magyar Nyelvőr*-ben (1962. 2. sz. 215—221.) is.

cant, unde urbi inditum nomen...”). — Istvánfi Miklós (1555—1615.) szerint is (Historiarum De Rebus Vngaricis, libri XXXIV., Coloniae Agrippinae, 1622.) ez a folyó adott nevet a völgynek és a helységnek egyaránt. („Agius fluviolus... loco et valli nomen dat.”). Ezt a véle­ményt ismétli meg különben Ferrarius [„urbem alii ab interfluyente flu­vio appellatam dicunt”]. (De rebus Vngaricae provinciae S. Ord. Praedi­catorum, 1637. 510. 1.)], továbbá Decsy Sámuel is [„ez a’ Váras... az azon által-folyó Eger vizétől vette légyen nevezetét, talám mindnyájan tudjuk...” (Osmanográfia, Bétsben 1789. 406. 1.)]. — Gorove László az Eger város nevezettel kapcsolatban már jó úton járt, amikor a Tудо­mányos Gyűjtemény hasábjain (1826. III. 3.) megjelent írásában (Eger Városának Történetei) ezeket állapítja meg: „Közönséges a vélekedés, hogy ezen (Eger)-patakról, mely a várost keresztül folyja vette légyen a hely nevezetét... s Eger vize a’ partjain valaha nagy bőségben taláta­zott Eger fáról vette nevét.”

2. Valóban az eger (’alnut’, ’erle’) fanév adott alapot a környezetre utaló névre (erdőnév), majd ezt a nevet veszi át a folyó is (fluvius Egur, Egurpotok, Eger-folyó), s végül az Eger-vize két partján elterülő város jelentéselvezés (köznévből tulajdonnév lett) révén nyerte el az Eger ne­vezetet. A magyar névből fordítás útján kapta a város német nevét: Erlau (’erle’: ’alnut’, ’egerfa’), s a magyar Egür~Eger~Egr — névből lati­nosítással alakult ki az Agria elnevezés. (vö. MNY. 31:118, 154, EtSz 1484—1485). Régi szótáraink általában együtt szótározzák a három nevet: „Eger, Agria, Erlau: urbs Ungariae” (Szenczi Molnár: Dict. Ungarico-Latinum, Heidelbergae, 1621.), azok a szótárak, amelyek a név etimológi­ájára is utalnak, általában helyesen jegyzik meg, hogy Eger város nevé­ben a növényt (fát) jelentő szó főnévi alakjában szolgál helynévül. Erre utal már Kassai József is, amikor Származtató ’s Gyökerésző Magyar­Diák Szókönyv-ében (II. Tsomó, 1833.) ezt írja: „Eger város veheté ne­vét az eger fától, mertt azon folyó vizetske, melj keresztül folyja ezen várast Eger-víznek, mint egy egerfás víznek neveztetik, ekképpen Eger váras az sok Eger-fától, melj azon patak körül terem, kapta nevét.”

3. Az Eger város nevéből képzett melléknév, az egri hangsor a leg­különbözőbb jelzős szerkezetekben szerepel jelzőként a köznyelv szó­kincsében, illetőleg a mai nyelvhasználatban is: egri ember, egri vár, egri nők, egri csillagok, egri bor, egri bikavér, egri hősök, egri vitézek stb. Kevésbé ismert, főleg irodalmi és népnyelvi formáit is érdemesnek tart­juk regisztrálni: egri asszony (Baróti Szabó: Eggy Egri Asszony Vitéz Tselekedete) [1], egri törökvér [= vörös egri bor (Jókai [2], Vahot Imre)] [3], egri bércek, egri hangok (Petőfi) [4], egri amazon (Tárcányi Béla) [5], egri nő, (Szigligeti: Egri nő, 1850., Székely B. (festménye): Egri nők, 1867.), az egri Dobó (Vörösmarty) [6], egri (szép) napok (Tóth Kál­mán) [7], egri pulyka (vö.: Elülhetünk már mint az egri pulyka) [8], egri szent (vö.: Faszolsz mint az egri szent) [9], egri hívek (vö.: Válogat, mint az egri hívek a templomban) [10], egri sóska [vö.: Olyan édeset mutat a képe, mint az egri sóska (Balassa Á.: Szegény Laczi! 1888.)], egri hóhér [vö.: Bánja az egri hóhér (Tóth: Anekdoták: A magyar anekdotakincs, V.

k. 158. l.)), *egri víz* (Eredetileg az egri jezsuiták ,később az irgalmasok gyógyszertárának gyártmánya és sajátja: 14 féle fűnek igen tömény szesz kivonata; gyomorbántalmakra, étvágyjavítónak adták).

II. Az „egri név”

1. Gyakran hallhatjuk és olvashatjuk az *egri név* jelzős szerkezetet is önálló nyelvi funkcióban (a dicső „*egri név*”), éppen úgy, mint egy *szólás*, illetőleg mondatértékű frazeológiai egység (*Felütötte az egri nevet*) alkotó elemeként. Az 1863-as *Egri Naptár* egyik közleményében is azt olvashatjuk, hogy az „*egri név jól hangzik országszerte s méltán*” (vö. Dánielik J.: Történeti képek, *Egri Naptár*, 1863. 103. 1.).

Hogyan alakult ki ez a nyelvi forma, hogyan állt össze ez a két szó, milyen minősítést ad az *egri* jelző a *név* jelzett szónak, s vajon eredeti szótári értékben funkcionálnak-e az *egri* és a *név* hangsorok, vagy jelképesen valami mást, valami többet is kifejeznek, s ha igen, milyen jelentésváltozás ment végbe e jelzőszerkezetet alkotó szavakon? Azt is érdemes megvizsgálni, mióta él ez a nyelvi kifejezés, s milyen nyelvi formákban variálódik az a frazeológiai egység, amiben funkciót tölt be az *egri név* jelzős szerkezet.

2. Hogy az *egri név* többet jelent, mint a két szó szótári jelentésének összege különösen kitűnik, ha a következő szólásokban figyeljük meg e jelzőszerkezet nyelvi szerepét: *Felütötte az egri nevet, elkapta az egri nevet, elnyerte az egri nevet, felkapta az egri nevet, felcsapta az egri nevet, kivívta az egri nevet*. Ez a szólásunk is — különböző nyel-

vi formákban — olyan állandósult szókapcsolat, frazeológiai egység, amelyet *átvitt értelemben* használunk, s ez eleven, színes kifejező szó-lás köznyelvi értelme: *vitész, hős, bátor, híres, helytálló, nagy tetteket véghezvivő, derék, elszánt*, stb.

Kresznerits Ferenc (Magyar Szótár, 1831.) már nemcsak egyszerűen szótározza az *egri név* nyelvi alakulatot, hanem helyesen értelmezi is: „*nomen illustre, celebratum a fortitudine.*” Kresznerits utal e nyelvi for-ma szólásban való szerepére, és idézi a *Felütötte az Egri nevet* szólást is. Forrásul *Szirmayt* jelöli meg, illetőleg *Szirmay* könyvének (*Hungaria in Parabolis, 1804.*) következő kitételeire utal: „Cum anno 1552 Agri-ensis arx contra vniversam Orientis vim per Hungaros fortiter defen-deretur, virtusque propugnatorum vniversa Europa celebraretur, si quis ex Hungaris heroicum quodpiam facinus commisit, gloriam Agriensi-um *adaequasse* dicitur: *Fel ütötte az Egri nevet.*”

Szirmay e szólás eredetére vonatkozólag *Istvánfit* idézi („Vide Ist-vánffy: Lib. XVIII. et art. 25. 1553,”), s nem véletlenül. Tudjuk — s ezt a NySz. (III. 905.) alapján *Tóth Béla* is említi (Szájrol szájra, Bp. 1901.) —, hogy már *Medgyesi Pál* egyik munkájában (Szt. Atyák Öröme . . . Albae—Juliae, 1640; Ajánló level) olvashatjuk e szólást, s *Medgyesi* is szólásunk keletkezésével kapcsolatban *Istvánfit* jelöli meg forrásnak. *Medgyesi* elmondja, hogy az 1552-es ostrom alkalmával „a boldog emlé-kezetű Dobó István, akkori Egri fő Kapitány örök emlékezetre méltó képpen meg is oltalmazá a várat és mikor az Ellenség az Vár alól el in-dult edgy a' Törökök közzül a Várbelieknek hallattakra kiáltotta ez szó-kat: Emberek vadtok, Egriek és mindenkor azoknak tartalak.” *Med-gyesi* itt kapcsolja be *Istvánfit*, s így folytatja mondanivalóját: „István-fi így concludál: „Ez lön Eger igen nehéz ez rettenetes szállásának ki-ménete, mellyel tsak az külső Nemzetek előtt elvesztett Ma-gyar nevünket láttatunk vissza nyerni.” *Istvánfi* idézett művének (His-toriarum De Rebus Vngaricis, Libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622) megfelelő részében (Lib. XVIII.) valóban ezt írja: „singulari vi . . . qua amissum apud exteris gentes paulo ante Vngarici nominis decus forti atque felici laude recuperasse, visi sumus . . .” Számunkra, illetőleg szó-lásunk eredetére és értelmezésére vonatkozólag igen értékes adatot tar-talmaz *Medgyesi* gondolatmenetének befejező része: „Talám innen költ osztán az *Egri név*, hogy a' ki valamely dolgot ditseretessen végben-vitt, vagy valami vitézséget tselekedett, azt szokták felölle mondani, hogy *felütötte az Egri nevet* . . .”

Medgyesi helyesen ítélkezett akkor, amikor ezt a szólásunkat kap-csolatba hozta *Eger vára 1552-es hősiességével*. Az 1552-es hősi ost-rom első énekese, krónikása *Tinódi* már „ezer ötszáz es az ötven harmo-ba” dicsérettel emlegeti és példának állítja az egész nemzet elé az egri vitézek, az egri hősök, az egri nők, „az *Egri népnek*” hősi helytállását, bátorságát, vitézségét, külön is kiemelve, hogy „*van ezöknek nagy vitez-segőc*”, s az egriek hősi helytállásukkal „*io neuet nyerenec*” (*Tinódi*: Cronica . . . 1554: Eger vár viadalyarul valo enec, Egri historianac som-mája). *Tinódi* nyomán Európa számára *Zsámboki (Sambucius)* latin nyelven ad hírt 1553-ban az egriek hősi küzdelméről [11], s díszítő jel-

zói vel (Dobó: „vir expugnabili fortitudine”, Mekksey: „vir bello manu potens” stb.) hozzájárult ahhoz, hogy az egniek hősiesége Európaszerte bekerüljön „a hír könyvibe” [12]. Chiabai Mátvás, a Dobók alumnusa 1556-ban ismét csak Tinódi alapján latin nyelven ír dicsőítő versezetet az egnri vitézek hősii helytállásáról (Encomium arcis Agriae mirabiliter ac vere divinitus servatae, Anno d. MDLII.) kiemelve azt is, hogy ezek a hősök nemcsak Egert védték meg az ellentől, hanem az egész magyar haza és nép jó védelmezőit is tisztelhetjük bennük. („Agria non sola est servata potenter . . . tota sed Hungariae tellus servatur ab hoste . . .”) A „jó hírt nevet” viselő egnriek jó nevét csak öregbítették, tovább növelték az egnri végvár vitézei, s ismét csak hiteles tanú, az egnri végvár katonája, Balassa Bálint tanúsítja, hogy az egnri vitézeknek, a „végek tükörinek” . . . „vitéségét minden föld beszéli”, s a „végbelieknek, az ifjú vitézeknek”, az egnri vár katonáinak „vaygon mindeneknél jó neve.” (Balassa: Valedicit Patriae-Egy katonáének). A „jó név” a végvári katonák szókincsében azt is jelenti, hogy az a vitéz, akinek jó neve van: hős, bátor, elszánt, vitéz tetteket véghezvivő, híres, hírneves. A régi magyar nyelv szóhasználatában a nagy nevet, jó nevet nyerni kifejezés ezt is jelentette: elhíresedni, jó hírt nyerni. Baranyai Décsi (Adagiorum Graeco-Latino Vngaricorum, Bartphae 1598.) egyik közmondásában ilyen értelemben is használja ezt a szót: „Szép dolog, holta után embernek az jó hír név . . .” Rimay János tanúsága szerint is a bátor, a hős, az elszánt, a harcos végvári katona „jó híre nevével” örvendezik:

Véres fegyverével, kinyitott sebével

Haza tér, örvendez jó híre nevével . . .

(Összes versei)

Bp. 1955.: Egy Katona ének). A XVI. és XVII. században a bátor katonák, a végvári harcosok legfőbb vágya „jó nevet szerezni” (vö. Takáts S. Régi magyar kapitányok — Rajzok a török világból II. k. Bp. 1915), s éppen az egnriek jó híre, neve „országosan ismert lévén . . . siettek Egerbe a próbált vitézek és Balassát is az egnriek jó híre, neve csalta ide . . .” (vö. Takáts: Régi magyar kapitányok: 197.). Nem véletlen tehát, hogy 1552. óta az egnri névbe, az egnri jelzőbe, az egnri hangsorba belesugárzott a jó, a vitéz, a bátor, a hős, a helytálló, a nagy tetteket véghezvivő, továbbá a clarus, berühmt, híres, elhíresedett szavak, kifejezések jelentése is.

Kassai József már idézett szókönyvében a „Meg érdemli az Egnri nevet” szólást tehát helyesen értelmezte így: „Megérdemli az Egnri nevet, azaz híres, deli és nevezetes léssen, mertt a történet tudománybann (Historia) híresek az Egnri Asszonyok, és a Törökök ellen diadalmassan és ditsőségesen hartzoltanak . . .” Az idézett szólást tehát a történeti alapon keletkezett márkajeggyel látja el.

Kassai, Peretsényi Nagy László Heroineis (1817.) című munkájában is azt olvashatta, hogy az egnri hősök, elsősorban „az egnri amazonok” 1552-es várvédelmi harca nagy hírt és nevet szerzett az egnrieknek, amiről a „Felütötte az Egnri Hírt” szólás is tanúskodik. Tóth Béla (Magyar Anekdotalincs, I. k. 235.) is az egnri asszonyok hősieségével kapcsolat-

ban írja a következőket: „Eger várának 1552-iki dicsőséges védelmekor az asszonyok is segítettek *felütni az egrí nevet*, mint a régi magyar szólás is mondja . . .”

3. Az *egri névvel* és e kifejezést is tartalmazó szólásokkal (pl. *Kivívta az egrí nevet*) kapcsolatban Erdélyi János is helyes véleményt nyilvánított. *Magyar Közmondások Könyve* (Pesten 1851.) című kiadványában e két formáját közli szólásunknak: *Elnyerte az egrí nevet*, *Felkapta az egrí nevet*, s így értelmezi: „Az *egri vitézekről* eredő közmondás, kik Dobó parancsnoksága alatt páratlan hősiességgel oltalmazták Eger várát 1552-ben a török ellen . . . az *egri* tehát annyit jelent, mint *hős, vitéz* . . .” Szvorényi József is *A magyar nép eszejárása közmondásaiban* (Egri Főgimn. Ért. 1888—1889.) című, igen értékes írásában a „*történeti keletkezésű*” közmondások, szólások közé sorolja szólásunkat, s az *Elnyerte az egrí nevet* változatát így értelmezi: „*Elnyerte az egrí nevet*, vagyis a *hős, vitéz* s általában a *derék nevet!* 1552-ből való (ti. a szólás!), mikor az egriek Dobó István várnagy vezérlete alatt fényes hősiességgel védték meg az egrí fellegvárat . . .”

Pelkó Péter Eredeti Magyar Közmondások és Szójárások (Rozsnyón, 1864.) című gyűjteményébe felvette a szólás Erdélyi által is közölt változatait, s megismétli a szólás értelmezésében Erdélyi kitételeit is: „*Felkapta az egrí nevet* jelenti tehát azt, hogy *hős, dicső nevet* kapott hőstetteiért, érdemeiért.” *Ballagi Mór* is szótározza (*A magyar nyelv teljes szótára*, 1867.) *kivívni az egrí nevet*, *elnyerte az egrí nevet*, *felkapta az egrí nevet* szólásváltozatokat, s így értelmezi: *Híressé lenni!* A szólást, illetőleg az „*egri név*” jelzős szerkezetet Révai Nagy Lexikona is (VI. k. 179. l.) címszavai közé iktatta s a *Kivívta az egrí nevet* változatot így értelmezi: „*Kivívta az egrí nevet: a bátorságra, hőstett véghezvitelére értik.*”

4. Már az eddigiekből is kitűnt, hogy szólásunknak változatos formái alakultak ki. A továbbiakban éppen a *használat, a funkció* vonalán kívánjuk e változatokat bemutatni.

A szólást — eddigi ismeretünk szerint — legelső feljegyzője *Medgyesi, Felütötte az egrí nevet* formában közli és értelmezi. *Gyarmathy Sámuel* (*Okoskodva tanító Magyar Nyelvemester: II. 1794. 262. l.*) az *üt* igével kapcsolatban *ismert szólásként* ismét csak a *Fel-ütötte az Egrí nevet* változatot idézi.

Természetesen az egrí vár hős védelméről, Dobó István és vitéz társai hősiességéről írt történeti írások, prózába és versbe formált ünnepi, alkalmi megemlékezések, színdarabok, stb. gyakran emlegetik az *egri név* kifejezést, illetőleg szólásunk valamelyik változatát. „*Dicsfény derüle a hős egrí névre* . . .”, énekli egy alkalmi versszerző az egrí 1552-es várvédelemmel kapcsolatos történelmi verszetében. (Sebők László: *Szarvaskő, Eger, 1872. 48. sz.*). Ismeretes, hogy az egriek hősi helytállása megihlette színpadi irodalmunk néhány szerzőjét is. *Szigligeti Ede* „*Az egrí nő*” (eredeti dráma 5 felvonásban) c., kéziratban maradt, 1850-ben írt munkájában szép emléket állít az 1552-es várvédelem hőseinek, s nem véletlenül adja egyik szereplője szájába ezt a mondatot:

„No, lássa az ember, milly büszke az *egri névre!*” (Az OSzK Színház-tört. Oszt. MM. 8512. sz. kézirati példányból idézve.)

Tóth Kálámán anakronisztikus tévedésekben is gazdag, „*Dobó Katicza, vagy Az egri szép napok* című 3 felvonásos színművében (1862.) Dobó István szól hős katonáihoz, s ezeket mondja: „... Oh ti harcosok! Kik nevetek halhatatlanná tevétek... mi büszkén említ a magyar örökre... a *vitézségnek példaszava lesz az általatok kivívott egri név...*” [III. felv. 10. jel. (OSzK. Színház-tört. Oszt. kéziratából.)].

A hazai népies kiadványok, a ponyvairodalom szerkesztői és írói is gyakran merítenek az egri 1552-es hősi várvédelem történetéből, s „népies” formában írnak „beszélyeket”, „historiás versezeteket”, arról az ostromról, „melly Egert a történetekbe örökre feljegyzé.” Ez utóbbi megállapítás olvasható pl. Tatár Péter „*A hős Dobó, vagy: Eger vár ostroma 1552-ben*” című ponyvakiadványában (Rege kunyhója. 7. sz. Pesten, 1857.) is. Rudnyánszky Gyula „a nép számára” ír az egri hősokról, az 1552-es várostromról. „*Dobó Katicza, a hős honleány, vagy Eger vár ostroma*” (Nyolc képpel, Bp. 1804.) című, népszerű beszélyében sok az anakronizmus. Szólásunkat is idézi: az egriek „*kivívták a hősi harcban az egri nevet...*” (58. l.) A *kivív* ige különben többször is szerepel elbeszélésében. Egyik hőse, Balassa pl. így szól Katiczához: „Erős *teszek, kivívlak, csak te szeress...*”

Az sem véletlen, hogy a hazai naptárak, kalendáriumok [Müller--Vachot *Nagy Képes Naptára* (1857. 163—164. l.), Emich Nagy Képes Naptára, (1865. VI. 116.)] stb. is közölnek népszerűen megírt cikkeket Dobóék hősi helytállásáról és idézik szólásunkat is.

Egészen magától értetődő dolog, hogy az egri Dobó-szobor leleplezési ünnepére írt alkalmi költeményekben oly gyakran olvashatjuk, hogy „*Dobó... az egri név hirdetője.*” [Borsodi László verse — Komáromy Ödön zenéje; *Dobó induló (Egri Híradó, 1907. 59. sz.)*]. Az egri *Dobó-szobornál* rendezett ünnepélyek alkalmi szónokai is természetesen beleépítik beszédükbe szólásunkat, pl. ilyen összefüggésben: „A törököt elkergetik Eger vára alól, s Dobó István hős társaival *kivívta az egri nevet...* s ti egri ifjak tegyétek még ragyogóbbá *az egri nevet...*” (*Nagy Béni* ünnepi beszédéből: *Egri Híradó, 1907. 84. sz.*) A tudományos igényű megírt történelmi tanulmányok szerzői is gyakran utalnak e szólásra. Így tesz pl. Balogh János *Eger vár története* (Eger, 1881. 122. l.) című írásának az egri nők helytállásáról emlékező soraiban: „Oly elszánt hősiességgel harcoltak, mint a férfiak, s *velük együtt kivívták az örök-hírű és dicsőségű egri nevet...*”

A Borovszky által szerkesztett *Magyarország Vármegyéi* sorozat *Heves Vármegye* kötetében az egri vár 1552-es védelmét leíró cikk is utal szólásunkra: „A harcban Dobó István vitézeivel a személyes bátorság bámulatos példáját adta, *hős társaival kivívta az egri nevet*” (Nagy B.: *Heves vármegye története*). A szólás közismertté tételét is szolgálták tehát az egri vár történetét tárgyaló írások, akkor, amikor — elsősorban *Kivívta az egri nevet* formában — közlik szólásunkat is. *Nagy Béni „Eger ostroma 1552-ben”* c. értekezésében (*Békefi — Emlékkönyv, 1912.*)

is ezt teszi: „Dobó István megmenté Eger várát a megsemmisüléstől, s kivívta az egri nevet . . .”

„A magyar nemzet története” c. írásában (II. k. 73.) Jókai is szép sorokat szentel Dobó emlékének (*Dobó István és az egri hősök*), s az egri vitézek hősi helytállásáról irt megemlékezését így fejezi be: „Ha valakit nagyon fel akarnak dicsérni, csak ezt mondják róla: *Kivívta az egri nevet.*” Az egri vár védelmének 400 éves évfordulójára megjelent kiadvány (Soós—Szántó: *Eger vár védelme 1552-ben, 1952.* 100. l.) *Eger védőinek példája*” c. fejezetében is utalnak a szerzők szólásunkra, s *Megérdemli az egri nevet* változatban közlik is: „Eger fogalomná vált. Erről tanuskodik e szállóige: *Megérdemli az egri nevet!*” E jubileumi alkalomra kiadott népszerű, képes kiadvány (Eger, 1552—1952., Szerk. Herczeg Beata, Bp. 1952.) is idézi Dobóék hőstettével kapcsolatban az *egri név* kifejezést: „Dobó katonái azzal vívták ki az *egri nevet*, hogy páratlan áldozatvállalással fölvtették a harcot az aránytalan túlerőben lévő ellenséggel . . .”

5. Az ilyen jellegű írások, illetőleg szólás idézeteik számát még növelni lehetne. Bennünket azonban inkább érdekelnek azok a megnyilatkozások, amelyekben ez a történelmi eseményhez kapcsolható szólás alkalmi használatban, határozott stilisztikai értékben kap nyelvi szerepet s még valamilyen vonatkozásban Egerre, az egriekre, az egri eseményekre utal.

Vahot Imre pl. *Úti élmények* c. írásában (Napkelet, 1857. 51—52. sz.) egri tartózkodásával kapcsolatban ezeket írja: „. . . miután Miskolcra az állandó színház eszményének mintegy megtestesülését hoztuk ide Egressy Gáborral, megpendült azon terv, hogy Egernek is legyen állandó színháza . . . a jelen voltak lelkesedéssel karolták fel az ügyet, s így bizton remélhető annak hovahamarábbi valósulása . . . *így vívják majd ki az egri nevet . . .*”

Herman Ottó, a *Budapesti Hírlap* hasábjain (1898.) sem véletlenül idézi az *egri nevet*: „Van Egernek a török világból dicső hagyománya, melynek sugárkévéje az *egri névbe* van gyűjtve . . .” [13]. Hogy az *egri névben*, mint nyelvi egységben a cselekvő hazafiság, hősiesség, a bátor kiállás, a bátorság stb. nyert tömör megfogalmazást, arra Zalár József több egri vonatkozású költeményének szólásunkat is idéző sora nyújt bizonyító példát (*Dobó és az egri nők. Az egri vár, Kossuth Egerben*, stb.) [14].

„Az *egri név*” címmel, 1896-ban politikai háttérű verset ír, korholván benne a megalkuvó egrieket, s így fakad ki: „*A hős hazafi büszke egri név . . . A szállóigék könyvéből kitörlik.*” (Összes költ. III. k. 171. l.). Hogy az „*egri név*” életét elvenni, nyelvünk szókincséből kitörülni nem lehet, ő maga is bizonyítékot szolgáltat rá, mert később „*A egri vár*” c. költeményében már így énekel róla: „*Te halhatatlan egri név.*”

Hogy egri vonatkozásban valóban gyakran kap nyelvi funkciót ez a szókapcsolat, a sok példa közül még néhányat óhajtunk idézni. Tóth Béla a *Pesti Hírlap* hasábjain (1899. jún. 2. sz.) irt nyílt levelében megdicsérvén az egri polgárokat, hogy sok húza-vona után Gárdonyinak

telke kiegészítésére az író háza előtti területsávot átengedték, így fejezi be levelét: „Hát Dobó István városa csak nem hagyja az *egri nevet*” Az *Eger* c. lap (1912. 46. szám) meg arra szolgáltat példát, hogy Egerben a köznyelvi szóhasználatban is élt a nyelvi egységet alkotó, átvitt értelmű *egri név* kifejezés: „A pécsi kerületi tornaversenyre tegnap dél előtt indult el főreáliskolánknak 32 tanulója, reméljük, hogy dicsőséget hoznak az *egri névre* . . .”

6. Hogy szólásunk használati köre tágabb, s az egri vonatkozásokon túl is jellemző erőt, stilisztikai értéket képvisel, több példa is tanúsítja. Gyakran emeli be verseibe szólásunkat *Csokonai Vitéz Mihály* is. A *Dié-tai Magyar Műzásban* (1796.) pl. a következő változatot így építi bele versébe:

Mennyi sok ellenség viadalján,
hány hadi tűzbe
Nyertetek egri nevet . . .”

(Harsányi—Gulyás: *Csokonai V. M. Összes Művei*. I. 180.).

A *Dorottya* (3. könyve) sorai között meg így tűnik fel szólásunk:

Kik állottak belé a leány seregbe,
Kik voltak vezéri az amazonoknak,
S örök egri nevet kik nyertek magoknak . . .”

Csokonai a Tempefőiben (a VII. jelenésben) „domine Csikorgó poeta” szájába adja a szólást:

„Menjen kend a nemes gavallérok közé,
Ki nyer egri nevet, akkor lássuk, Valé . . .”

A magyar szóláskincs gazdagságából gyakran merítő *Jókai Mór* is többször felhasználja szólásunkat, pl. ilyen szövegösszefüggésben „Hevesi gyerek volt, ugyan messze került, de az *egri nevet* viselte emberül . . .” — „Most is dicsőség, ha valakiről azt mondják: *Kivívta az egri nevet*” (Eml. II. 298.)

Déryné, naplójának e mondatában: „. . . Én és Gábor *kivívtuk magunknak az egri nevet* . . .” stilisztikai értékben használja fel szólásunkat; hasonlóképpen *Csengery* is e mondatában: „A Korondfalvi nőegylet *kivívta magának az egri nevet* . . .” (Munkái: III. 179.) A *Vahot* Imre szerkesztette emlékkönyv (Honvédek könyve) egyik mondatának, illetőleg megállapításának gazdag hangulati értéket kölcsönöz írója azáltal, hogy szólásunkat szervesen illeszti bele a mondatba: „Hegyesen *vívták ki* Guyon honvédei az *egri nevet* . . .”

7. Hogy a szólást alkotó szavakon egységesen bizonyos mértékű jelentésváltozás ment végbe, az eddig idézett példákon kívül a nép szájáról feljegyzett változatok is bizonyítják. *Bálint Sándor* (Szegedi Szó-tár: I. 312.) *Főnyerte vele az egri nevet*, *Nem nyerte fő vele az egri nevet*, változatokban közli szólásunkat, s megjegyzi, hogy a szegedi és kör-

nyéki nép akkor él ezzel a szólással, mikor azt akarja kifejezni, hogy valaki „becsületet szerez magának valamivel, nem szerzett magának vele becsületet, bármennyire akarta is . . .” Saját gyűjtésünk példái azt bizonyítják, hogy szólásunk a nép ajkán ma is él — főleg az öregebbek szóhasználatában. *Eger és környéke* természetesen ismeri a szólást, elsősorban *Kivívta az egri nevet* formában, s ’hős’, ’vitéz’, ’helytálló’, ’becsületes’, ’munkájában nagy sikereket elérő’ stb. jelentésváltozatokban.

Ondon (Borsod megye) *Kivívta az egri nevet* változat ’sikerült neki’, ’nagy akadályt győzött le’ jelentésekben tölt be nyelvi funkciót. Adatszolgáltatóm (Benke Kálmán) szerint, itt s csak az idősebbek élnek vele. Ondon az idősebbek száján élnek még az *Egri vitéz lett, olyan mintegy egri . . .* nyelvi formák is. Ugyancsak az idősebb generáció nyelvhasználatából gyűjtöttem össze példáimat a *Tokaj-Hegyalján*, a *Hegyközben* és a *Bodroghözben* is. A szólás inkább az *Elnyerte az egri nevet* változatban él, de hallottam a *Kivívta az egri nevet* formát is. A *Hegyalján* érdekes jelentésárnyalata is kifejlődött szólásunknak: „*Mintha ő nyerte volna el az egri nevet*” — mondta egy munkacsapat egyik tagja a társáról, s ezzel azt akarta mondani, hogy az illető „úgy viselkedik, mintha köze lenne valami nagy dolog elvégzéséhez”, „dicsekszik is olyan dologgal, amihez nem sok köze van.”

8. *Összefoglalásul* vizsgáljuk meg szólásunk *nyelvi formáját* s azt, hogy az *egri név* szókapcsolaton hogyan és milyen jelentésváltozás ment végbe. A tárgyalt szólásban a következő szavak funkcionálnak leggyakrabban:

1. *felüt* (~felütötte), *elnyer* (~elnyerte), *kivív* (~kivívta).
2. *egri* (~az egri).
3. *név* (~nevet).

Eddigi vizsgálódásunkból már kitűnhetett, hogy a szólás jelentés-tartalma egységben jelentkezik tudatunkban, s ezekkel a szinonimákkal egyenlő értékű jelentést hordoz: *hős*, *vitéz*, *bátor*, *kitartó* stb. Erre utal nagyon találóan *Gárdonyi Géza* is méltán híres regényében, az *Egri Csillagokban*. *Pető* főhadnagy „érces, mély hangon lelkesíti a népet”, s ezeket mondja: „A mi bátorságunkról beszél mind a világ! Még száz esztendő múlván is azt mondják majd a bátor szó helyett, hogy *egri . . .*” A szólás *névszói* és *igei elemei* (*egri*, *név*, *elüt*, *kivív*, *elnyer*) ugyanis a jelentéstani egységet alkotó kapcsolatban, a tagok egybeszerkesztettségében a teljes szólás jelentéséből beléjük sugárzó átvitt jelentést is hordozzák, a szavakon ugyanis a szólás egységében együttesen ment végbe jelentésváltozás.

A szólás eddig legrégebnek ismert formájában (*Felütötte az egri nevet*) az igei tag: *felüt*. Az *üt* ige a várak körüli harcok szókincsében is funkcionált (vö. *Decsy*: „. . . a várból kiütöttek . . .”), *fel* igekötős alakjának jelentései: *magasba juttat*, *felcsap*, *felüt* (ti. katonának) *fogad valakivel* (*üss fel velem*, *felütök veled*, *hogy igaz stb.*) Szólásunkban a *fel* igekötő nem a térbeli emelkedés, illetőleg feljutás kifejezője, hanem a cselekvés magasba irányulásának, *befejezettségének* és *eredményességének* egységét jelenti: *tettével*, *vitézségével*, *hősi helytállásával felütötte*, azaz *megkapta*, *elérte*, *elnyerte* (~az egri nevet).

Az *Elnyerte az egri nevet* formának *igés alakjában* tehát valójában a felütötte igének a szólás jelentéstani egységében szinonimája: *elnyerte*, azaz megszerezte, hősi tette, vitézsége jutalmául *elérte, megkapta*, tehát *bírja* (~az egri nevet). *Baranyai Decsi* gyűjteményében (Adagiorum Graeco-Latino-Vngaricorum Chiliades, Bartphae, 1598.: 375. I.) is ezt olvashatjuk: „*Hoc habet: Ezt elnyeré . . .*”

A szólás elterjedtebb ismertebb alakja: *Kivívta az egri nevet*. A *ki-vív* ige maga is utal a szólás keletkezésének, eredetének hátterére: az egri hősök valóban fegyverrel, hősi küzdelemben érték el, harcolták ki, *vívták ki* (az egri nevet). A *ki* igekötő, a *vív* cselekvés *eredményességét perfectióját* is kifejezi.

A régi magyar nyelvben különben találunk arra is példákat, hogy a *vív* igével kifejezett *cselekvés irányulásának tárgya a jó hír, a név*: „*Az jó hírt nevet mind szüntelen víúja* [Felvinczy: Dics. 3. Ny Sz III. 1164] Így szólásunk nyelvi formáját tekintve társul azokhoz a kifejezéscsoportokhoz is, amelyekben a nyelvi kép, illetőleg a szólást alkotó elemek hasonlósága, vagy éppen azonossága szóláscsaládot eredményez (vö. O. Nagy: Nyr. 1961.: 335.).

Szólásunkban tehát a *jó, a derék, a vitéz, a bátor* szavak jelentése ebben az egyetlen szóban sűrűsödik: *egri*, s így szólásunk jelentésbelileg a *vitéz, bátor, derék, hős, helytálló* stb. szavakkal azonos jellegű nyelvi kifejező eszközzé vált, s így funkcionál még ma is elég széles körben s megfelelő intenzitással, bár jelentkezik az a jelenség is, hogy szólásunk az aktív szóláskincs köréből lassú folyamatban a perem szó-láskészlet tagjává válik. Bár az egyéni szóláshasználatban, a megfelelő beszédhelyzetekben ritkábban aktívizálódik, de ha valaki olvassa, hallja és él vele, megérti, mert használata a megértést nem zavarja. Stilisztikai értéke, szemléletessége, kifejező ereje sem halványult olyan mértékben, hogy szólásunkat az elavuló, kiháló szólások csoportjába iktassuk.

*

**

Már *Verancsics Antal* (1504—1573.) magyar nyelvű történeti feljegyzéseinek töredékében úgy beszél az egri hőökről, mint akik „igen nagy bátorsággal viaskodának”, s „*míltók, hogy örök névvel üljenek.*”

Verancsics óhaja beteljesedett: *az egri név az idők folyamán „közmondásossá vált a vitéz, vagy derék emberre”* [16], s élni is fog ez a név mindaddig, míg él az egri hősök hervadhatatlan érdeme, „*Eger vára tsudálatos megtartásának*” (Decsy) [17], hősies helytállásának dicső emléke.

J E G Y Z E T E K :

[1] Vers-Koszorú, Kassán, 1786. IV. K. 145. l.

[2] Jókai: A magyar nemzet története. II. k. Dobó István és az egri hősök.

[3] Vahot Imre: Úti emlények. Napkelet, 1857. I. évf. 51—52. sz.

[4] Petőfi: Eger mellett, Egri hangok.

- [5] Tárkányi: Költeményei, Pest 1857. (Eger vár romjain. Az egri amazon) vö. még Családi Lapok, 1857. 308. l.
- [6] Vörösmarty: Egri bor.
- [7] Tóth Kálmán: Dobó Katica, vagy az egri szép napok.
- [8] vö. Nyr. közlése alapján: Margalits. Magyar Közmondások, Bp. 1895.
- [9] Ugyanott.
- [10] Saját gyűjtés (Almár völgyben).
- [11] vö. Ranzanus: Epitome . . . 1558.: Függelék.
- [12] vö. Petőfi: Egri hangok.
- [13] vö. Herman: Egri pók, Bp. Hírlap, 1898. vö. még Egri Híradó 1898. 30. sz. (Gárdonyi egri pókja) Herman levele Gárdonyhoz ebben az ügyben: Dr. Bakos József: Herman Ottó levele Gárdonyi Gézához. Az Egri Ped. Főiskola Évkönyve. III. k. 1957. 540. l.
- [14] vö. Zalár: Összes költeményei I—III. k. Bp. é, n.
- [15] vö. Verancsics Antal Összes Munkái. Monumenta Hungariae Historica: Memoria: 95. l.
- [16] vö. Szalay J.: A magyar nemzet története, Bp. 1895—97. III. k.
- [17] Decsy Sámuel: Osmanografia . . . Bétsben, 1789., III. Rész: 427. l.